

УДК 930 (477)

Василевич Ю.В., Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського

Василевич Юлія Валеріївна (1980 р.н.) закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету в 2002 р. Аспірантка кафедри історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації – “Громадсько-політична та релігійна діяльність архієпископа Херсонського і Таврійського Гавриїла Розанова”.

Роль Гавриїла Розанова у заснуванні Одеського Михайло-Архангельського жіночого монастиря з училищем для сиріт

У статті подаються відомості про становлення та розвиток Одеського Михайло-Архангельського жіночого монастиря з училищем для дітей-сиріт. Звертається увага на організацію навчально-виховного процесу та методів навчання, розкривається значення закладу для тогочасного суспільства.

The foundation and development of Odesa Mychayilo-Arhangel's'kyi nunnery with orphan's school are presented in the article. The author pays attention to the organization of teaching and educational process and teaching methods. The role of this educational institution for the society of those times is shown.

З ім'ям преосвященного Гавриїла, архієпископа Херсонського і Таврійського, пов'язана поява в 1844 році Одеського Михайло-Архангельського жіночого монастиря та училища при ньому. Цю споруду дійсно можна назвати пам'ятником істинної любові та відданості пастві, красномовним вираженням високих християнських якостей душі архієпископа.

В історичній літературі питання створення монастиря практично не досліджувалося серед сучасних праць, присвячених даній проблематиці, можна назвати публікації в періодичних виданнях [1], які, на жаль, не дають повної картини заснування на півдні нашого краю настільки значущого закладу. До того ж внутрішній уклад монастиря та монастирського училища взагалі не висвітлюються. В представленій статті робиться спроба дослідити процес становлення Михайло-Архангельського жіночого монастиря з училищем для сиріт як освітнього закладу,

значна увага приділяється організації навчально-виховного процесу, методів навчання, підбору кадрів, а особливо значенню установи для тогочасного суспільства.

Задум возвести в місті подібну споруду виник ще в 1837 році, коли Гавриїл вступив в управління Херсонською єпархією. Тоді ж за розпорядженням Св. Синоду він мав вибрати гарне місце для влаштування архієрейського дому з консисторією, семінарією та іншими необхідними будівлями, а також скласти проект, плани та приблизний кошторис витрат майбутнього будівництва і представити все це на розсуд Синоду. Отже, уже в 1838 році всі вимоги були виконані, і згідно планам, які склав архітектор Торрічеллі, для архієрейського дому відводилися землі біля Михайло-Архангельської церкви.

Допоки проект побудови за клопотанням графа М.С.Воронцова розглядався в Синоді, волею імператора Миколи I преосвященний Гавриїл оселився в домі графа Потоцького [2].

Після смерті графа будинок перейшов у казну і перебував у воєнному відомстві та слугував приміщенням для штабу резервної дивізії п'ятого піхотного корпусу і для воєнних чиновників [3]. Преосвященному Гавриїлу сподобалося те, що будинок стояв у затишному місці, далеко від міського шуму, до того ж, близько до моря, і тому він звернувся до М.С.Воронцова за порадою, чи не заперечуватиме імператор проти передачі цього будинку у вічне користування архієрейській кафедрі в Одесі. За сприяння обер-прокурора Синоду графа Протасова та генерал-ад'ютанта графа Клейнміхеля Микола I указом від 20 лютого 1839 р. наказав вважати згаданий будинок архієрейським [4].

Однак місце навколо Михайлівської церкви поки що залишалось незаселеним і незабудованим, тому преосвященний Гавриїл задумав замість архієрейського дому зведення там жіночого монастиря. На це архієпископа спонукало становище сиріт, більшість з яких не володіли елементарними навичками письма та читання. Оглядаючи єпархію, на кожному кроці він бачив безпорадних дітей, тому і вирішив він відкрити для них притулок.

19 квітня 1839 р. Гавриїл надіслав прохання Св. Синоду улаштувати в місті монастир, адже на той час у всій єпархії не було жодного жіночого монастиря, а місцеві жителі підтримали цю ідею. 16 червня він отримав письмове повідомлення, що указом від 16 травня 1839 р. Св. Синод дав дозвіл на будівництво з обмовкою, що кошти з казни не надходять. Таким чином, постала проблема збору грошей.

Зі своїм задумом преосвященний поділився з графінею Роксандрією Скарлатівною Едлінг (уродженою Стурдза) та з її братом, таємним радником Олександром Стурдзою. Ці дві людини одними з перших перейняли ідею заснування в Одесі подібного закладу, і в усьому цьому сприяли і допомагали. Так, останній виявив готовність пожертвувати необхідну кількість землі зі свого хутора на користь монастиря поблизу Рашковського фонтану. В листі до Гавриїла від 12 квітня 1839 р. він вказував на її переваги: близькість моря, мощена дорога, схил, що вів від міста до Рашковського джерела з питною водою [5]. Він вважав це місце вигідним як для монастиря, так і для тамтешніх жителів, які б отримали нову гарну церкву.

Купець Іван Ілліч Ростовцев в свою чергу подарував монастирю заміську садибу з фруктовим садом та виноградником, що займала 54 десятини 2370 сажнів [6].

Надані земельні ділянки на розсуд Св. Синоду та самого архієпископа з усіх сторін підходили для забудови, однак, після довгих обговорень ні хуторові Ростовцева, ні землям Стурдзи, ні

придбаній пізніше у поміщика Чижевича садовій землі не були надані переваги. Місцем для забудови став погост біля Михайло-Архангельської церкви.

З визначенням точного місця майбутнього монастиря розпочався процес збору необхідних коштів на будівництво. Вагому допомогу в цій справі здійснила графиня Р.Елінг: перша сума у розмірі 6000 руб. асигнаціями надійшла саме від неї. Цей благодійний внесок та звернення графині до вищих кіл суспільства послужили стимулом для подальших пожертвувань. Серед благодійників були: княжна Олена Гіка, графиня Орлова-Чесменська, графиня Тізенгаузен, графиня Самолова, поміщики А.М.Демидов, К.А.Бальша та інші. А стараннями Олександра Скарлатовича молдавський князь Михайло Стурдза надіслав на влаштування Одеського жіночого монастиря 200 червінців золотом. Від себе ж Олександр Стурдза пожертвував монастирю третє видання свого твору "Письма о должностях священного сана" в кількості 1200 примірників, продаж яких приніс 2100 руб. сріблом [7]. Таким чином, спільними зусиллями на 1841 рік на будівництво обителі було зібрано 40572 руб. 34 коп.

Однак зібраних коштів було мало для зведення запланованих монастирських споруд, тому Гавриїл звернувся до Корсунського та Бізюкова монастирів, від яких надійшло по 5000 руб. На той час ці два монастирі могли дозволити собі такі пожертвування, адже вони володіли значними земельними угіддями, з яких щорічно отримували прибутки в 25000 руб. кожний.

Для збору коштів протоієрей Одеської Покровської церкви Яків Сотниченко відвідав Москву, Харків, Курськ, Орел, а протоієрей Херсонської соборної церкви Максим Перепелицин – Катеринослав, Новомосковськ, Павлоград, Бахмут, Таганрог, Новочеркаськ та інші міста. Результатом цих подорожей стали 23305 руб. 02 коп. За клопотанням графині Р.Едлінг в липні 1843 р. на монастирські потреби надійшла допомога від імператриці Олександри Федорівни (3000 руб.) і спадкоємця престолу (2200 руб.). Всього ж на будівництво та улаштування монастиря від початку до завершення робіт було зібрано 83639 руб. [8].

Важливим пунктом указу від 16 травня 1839 р. було розпорядження Гавриїлу представити на розсуд Синоду вичерпні відомості щодо забудови, а до всього додати детальний план місця, де буде зведено монастир. Крім положення про місце розташування монастиря в своєму звіті архієпископ виділив наступні пункти:

- приходську церкву перейменувати в монастирську і залишити при ній приход на користь її священнослужителів;

- монастир тепер іменувався Михайло-Архангельським, набував статусу гуртожитку і ставав благодійним закладом для безпритульних сиріт;
- в монастир призначались настоятельниця з саном ігумені, скарбничихи та п'ятнадцяти монахинь, котрим доручалося виховання та навчання дівчат;
- в якості прислуги наймалися жінки з мирського гуртожитку;
- для господарських робіт та забезпечення безпеки у монастир призначалися люди з державних селян. Жалування їх відповідало загальному окладу всіх монастирських служителів;
- указом від 1797 р. про монастирі такого типу жалування ігумені, скарбничихи і монахиням відпускатись у спільну касу на їх утримання, а не кожній окремо;
- даровані землі купця І.І.Ростовцева та поміщика Чижевича віднині підпадали епархіальному відомству і служили на користь обителі [9].

За задумом преосвященного монастир мав стати не тільки притулком для страждених, а й виконувати роль освітнього закладу, тому було вирішено організувати при ньому "училище для сиріт жіночої статі духовного звання" [10]. Архієпископ прагнув поставити школу на один рівень з тогочасними Одеським інститутом та кращими дівочими пансіонами. З листів Гавриїла до А.Г.Тройницького відомо, що в монастирі могли перебувати не тільки сироти, а й існувало положення, яке дозволяло пастирям віддавати в обитель своїх дочок у вигляді пансіонерок [11].

Правила для прийняття дітей були такі: 1) сироти приймалися віком від 7 до 12 років за дозволом преосвященного; 2) вихованкам належало обов'язково беззаперечно дотримуватися церковних постів і відвідувати

церкву в неділю та у святкові дні; 3) з 15 років вони навчалися вести домашнє господарство і чергувати у монастирській лікарні; 4) курс навчання включав російську й слов'янську грамоти та чистописання, малювання, вивчення Катехізису, Священної історії, Старого та Нового Заповіту, пояснення Божественної Літургії, читання псалтиря і тлумачення Євангеліє, церковний простий та нотний спів, правила арифметики та вміння працювати з рахівницею, коротку російську граматику, загальні поняття з історії та географії, жіноче рукоділля; 5) після досягнення сімнадцятирічного віку випускниці мали право покинути монастир, але тільки з дозволу архієпископа. Вони мали право вийти заміж, а ті з них, хто забажає залишитися, повинні були дотримуватися монастирських устоїв нарівні з іншими; 6) вихованки ні під яким приводом не могли залишати територію монастиря навіть на короткий час чи на прохання родичів [12].

За словами самого архієпископа, мета створення монастиря з училищем при ньому складалася з трьох частин: по-перше, він мав стати надійним пристанищем для дівчат-сиріт, котрі прагнули спасіння душі в такому несправедливому до них світі; по-друге, ті з дорослих, які користувалися покровительством обителі, мали повернути свою любов та співчуття на виховання та навчання дітей, які залишилися без батьківської опіки; і, по-третє, вихованкам-випускницям надавалося право назавжди залишатися в монастирі або ж вийти заміж за священнослужителів [13].

30 січня 1841 року в свято трьох святих Василів Великого, Григорія Богослова та Івана Златоустого преосвященний надіслав свої записи Синоду [14], який 22 квітня цього ж року затвердив їх і вніс деякі доповнення, зокрема:

щоб запобігти витрат з казни, Одеський

	Кількість людей	Жалування (руб. на рік)	
		На одного (руб. асигн.)	Всім (руб. асигн.)
Ігуменя	1		160 руб. 2 коп.
Скарбничиха	1		60
Монахині	15	30	450
Священики	2	100	200
Диякон	1		50
Причетники	2	30	60
Служителі	4	40	160
На церковні потреби			100
На ризницю			100
На утримання монастирських будівель			270
Всього	26		1610 руб. 2 коп.

жіночий монастир зводився замість існуючого в Вологодській єпархії третьокласного Устюзького Гледенського монастиря, бо там достатня кількість діючих монастирів. До того ж, згадана обитель розташовувалась на горі, яка під дією природних сил постійно обвалювалась, що найближчим часом могло призвести до руйнування споруди. Як наслідок, грошові надходження з казни на утримання Гледенського монастиря у розмірі 1610 руб. 02 коп. асигнаціями (або 460 руб. 4 1/7 коп. сріблом) переводились на користь жіночого монастиря в Одесі і розподілявся наступним чином (табл.):

- побудова пристойних келій для ігумені, скарбничихи, монахинь та вихованок згідно проекту архітектора оцінювалась в 52500 руб. асигнаціями (або 15000 руб. сріблом), в той час, коли на початок будівництва загальна сума пожертвувань становила 40572 руб. 34 1/2 коп. У зв'язку з цим великі надії покладалися на проценти від вкладів в Держаний Комерційний Банк та на подальші благодійні внески;
- що ж до постійного та повсякчасного продовольства та утримання монастиря, то йому надавалося право користуватися всіма церковними, гаманцевими та свічними доходами;
- сироти отримували по 20 руб. сріблом щорічно;
- утримання причту при монастирі доповнювалося доходами приходу Михайлівської церкви, що залишалася в його відомстві [15].

26 квітня 1841 року звіт преосвященного та підтвердження Св.Синоду були представлені Імператору, котрий дав згоду на заснування в Одесі жіночої обителі з училищем для сиріт при тамтешній Михайло-Архангельській церкві замість скасованого Устюзького чоловічого Гледенського монастиря. Всі вищезазначені положення знайшли відображення в указі від 30 травня 1841 р., що надійшов з Петербурга 18 червня того ж року [16]. Через десять днів після цієї події Херсонська консисторія розпочала заготівлю необхідних для будівництва матеріалів. Одночасно на ім'я Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора графа М.С.Воронцова і Одеського військового губернатора Д.Д.Ахлестишева надійшло розпорядження точно визначити межі земельної ділянки біля церкви, призначеної для забудови. Після тривалого листування 3 вересня 1841 р. тимчасово виконуючий обов'язки Одеського військового губернатора князь Гагарін повідомив преосвященному про свій наказ городовому землеміру Деллакві відвести землю жіночому монастирю і визначити точні її межі. 9 травня 1842 р. територія майбутньої обителі

була остаточно визначена.

В цей же день під наглядом архієпископа Гавриїла розпочалось будівництво. Спочатку була зведена огорожа, за що відповідав ієромонах Херсонського архієрейського дому Антоній. З наближенням зими монастирська земля була частково обнесена кам'яною огорожею з баштами та невеличкою, необхідною для приходських потреб, церквкою. Будівництво огорожі було завершено лише в 1851 р. при преосвященному Інокентію. Монастирські споруди зводились з травня 1842 р. до весни 1844 р.

Як повідомляє "Новоросійський календар на 1873 рік" землі під самим монастирем було небагато, однак у 8 верстах від головної споруди простягався сільськогосподарський хутір на 54 десятини, а біля моря на Середньому Фонтані – дача на 10 десятин та кладовищенська церква в ім'я Воскресіння Господнього. На Тройницьку вулицю виходила величезна дзвіниця і храм. За церквою розміщувався палісадник та головний корпус. Також при обителі був невеликий готель для богомольців. При монастирській садибі був млин, а також майстерні: ризнична, швейна, золотошвейна, білошвейна, іконописна, чеканна.

Філіал монастиря розміщувався на 9-й станції Середнього Фонтану, біля самого моря, на ділянці відставного ротмістра, поміщика Чижевича. Крім того, монастир володів 52 десятинами землі в районі 4-ї станції Великого Фонтану, де оброблявся виноградник, також сади, городи, пасовища для худоби. Тут влаштувалися літні дачі.

9 травня 1844 року після Богослужіння, яке провів преосвященний Гавриїл в тамтешній церкві, відбулось урочисте відкриття Михайло-Архангельського монастиря в присутності великої кількості людей та благодійників, та серед них вже не було графині Роксандри Едлінг, яка померла 16 січня і за свої труди та піклування про сиріт похована на монастирській землі. Там О.С.Стурдза на честь сестри поставив пам'ятник у дусі істинного християнина – церкву в ім'я Воскресіння Господнього, яку 4 серпня 1846 р. освятив сам архієпископ Гавриїл [17].

Будівля монастиря являла собою просторий будинок зі зручними кімнатами для вихованок, монахинь та послушниць, з великим садом навколо. Настоятельницею сирітського притулку була призначена в минулому класна дама в Катеринославському, Московському інститутах благородних дівичь Є.Г.Боголюбова. Ігуменею стала монахиня Віталія, котра 20 років була скарбничихою в Орловському монастирі; посаду законовчителя і викладача російської мови та всевітньої історії зайняв протоієрей С.А.Серафимов. Управління монастирем та училищем зосереджувалися в руках самого

архієпископа.

На день відкриття в монастирі перебувало 35 сиріт, а вже через місяць їх нараховувалося більше сорока. Гавриїл вважав своїм обов'язком один раз на тиждень відвідувати монастир з метою контролю за процесом виховання сиріт. Перш за все він вимагав від наставників регулярно представляти звіти про хід навчання. Досить часто Гавриїл сам виконував роль викладача, розповідаючи дітям події, зображені в Старому та Новому завітах, спонукав їх осмислювати сказане і робити свої висновки, виносити корисне для себе. Спілкуючись з вихованками простою, доступною мовою, преосвящений зайняв в їх серцях чільне місце, вони любили вести з ним відверті розмови, обговорювали питання з історії Росії. З цього предмету пастир власноручно уклав для дітей збірник оповідань під назвою "Цветы из Русской истории", а також написав короткий курс російської мови під назвою "Начатки словесности" [18].

Після ознайомлення з процесом навчання його увага переключалась на матеріальне забезпечення притулку: він слідкував за результатами тижневих витрат, розглядав

пропозиції ігумені відносно господарських справ, відвідував їдальню, куштував їжу для дітей; нерідко заходив на кухню, вимагаючи зберігати чистоту та охайність в приготуванні їжі; наказував привчати дітей до господарських робіт. Архієпископ завжди був уважним до сиріт, до наставників, за що відчував безмежну любов і повагу з їх сторони. Для Гавриїла великою насолодою було бачити, як вихованки монастиря перетворювались в благородних дам з достойним майбутнім. Доля вихованок турбувала і громадськість, так, в "Одеському віснику" у рубриці "Смесь" читаємо таку замітку: "Під безпосереднім керівництвом і наглядом преосвященного до п'ятдесяти бідних дівчат, дочок духовних осіб єпархії, отримують виховання, що точно відповідає їх званню. ...З них вийдуть виховані дружини світського духовенства, і особливо сільських священиків та дяконів" [19].

За розпорядженням архієпископа щорічно в день відкриття обителі, 9 травня, проходили іспити майже з усіх предметів, що викладались в училищі. Ось як один з освічених одеситів, інспектор Ришельєвського ліцею Григорій Іванович Соколов, а з 1844 року вчитель географії, арифметики і церковного співу в

ЛІТЕРАТУРА

1. Смычок Л. К истории Архангело-Михайловского монастыря в Одессе // Юг. – 1992. – № 190 (4 декабря). – С. 3; Його ж. Храм Воскресения Господня // Юг. – 1993. – № 11 (19 января). – С. 2.
2. Серафимов С. Гавриил, архиепископ Екатеринославский, Херсонский и Таврический // Залиски Одесского Общества Истории и Древностей. – 1863. – Т. 5. – С. 934.
3. Извлечение из исторической записки о девичьем училище, находящемся при Одесском женском Архангело-Михайловском монастыре, читанной на публичном акте, бывшем в селе училище 21 июня 1860 года, училищным священником Ф.Пискуновым // Херсонские епархиальные ведомости (далі – ХЕВ). – 1860. – № 4 (15 августа). – С. 25.
4. Н.М. Одесский Архангело-Михайловский девичий училищный монастырь // Новороссийский календарь (далі – НК) на 1845 год, издав. от Ришельевского лицея. – Одесса: в Городской тип., 1844. – С. 357.
5. Историческая записка о женском Одесском с девичьим училищем монастыре, читанная при собрании посетителей обители в день торжественного ее открытия 9-го мая 1844 года // Прибавление к ХЕВ. – 1877. – № 15 (1 августа). – С. 446.
6. Взгляд на богоугодные заведения России // Одесский вестник (далі – ОВ). – 1843. – № 7 (23 января). – С. 31.
7. Празднование двадцатилетия Одесского Архангело-Михайловского женского монастыря и при нем училища девиц-сирот духовного звания // ХЕВ. – 1869. – № 11 (1 июня). – С. 395.
8. Сочинения Гавриила, архиепископа Тверского и Кашинского, действительного члена Одесского общества Истории и Древностей: В 2-х частях. – Ч. 2. – Отд. II: Исторические повествования. – М.: Тип. В.Готье, 1854. – С. 65-69.
9. Там само. – С. 30-33.
10. Православные монастыри, скиты и кинови в епархии Новороссийского края и Бессарабии // НК на 1873 год, издав. от канцелярии Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора / Под ред. Владимира Михневича. – Одесса: в тип. П. Францова, 1872. – С. 113.
11. Архиепископ Гавриил и граф Д.Е.Остен-Сакен в письмах к А.Г.Тройницкому // Русская старина. – 1898 (ноябрь). – С. 470.
12. Одесса. 1794-1894. Издание Городского Общественного Управления: К столетию города. [Под ред. комитета в составе проф. А.И.Кирпичникова, проф. В.К.Надлера]. Вып. 2. – Одесса: Тип. А.Шульца, 1895. – С. 647.
13. Сочинения Гавриила. – С. 38-39.
14. Российский Государственный исторический архив г. Санкт-Петербурга, ф. 216, оп. 2, 1841, ед. хр. 248, II отд., II стол, л. 10.
15. Сочинения Гавриила. – С. 34, 40-43.
16. Державний архів Одеської області, ф. 274, оп. 2, 1841, спр. 13, арк. 10-13.
17. Смычок Л. Храм Воскресения Господня // Юг. – 1993. – № 11 (19 января). – С. 2.
18. Серафимов С. Вказ. праця. – С. 942.
19. Смесь // ОВ. – 1845. – № 39 (16 мая). – С. 181.
20. Смесь // ОВ. – 1847. – № 40 (17 мая). – С. 209-210.